

РЕЦЕНЗІЯ

завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
доктора юридичних наук, професора ЛАДИЧЕНКО Віктора Валерійовича
на дисертаційне дослідження ЯСЕЛЬСЬКОЇ Наталії Михайлівни
на тему: «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу
до суду в Україні та країнах Європейського Союзу»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність обраної теми. Україна активно прагне вступити до Європейського Союзу. Процес інтеграції вимагає, щоб усі законодавчі рамки та реформи відповідали стандартам ЄС, зосереджуючись на оновленні судової системи та застосуванні цифрових технологій. Крім того, впровадження технологій штучного інтелекту розглядається як ключовий елемент у просуванні електронних систем правосуддя, що сприяє швидкому прогресу. Наша країна докладает стратегічних зусиль, щоб стати повноправним членом Європейського Союзу, що робить це питання ще більш актуальним.

Забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам у питаннях правосуддя має вирішальне значення для всіх країн, у тому числі для України. Потреба в доступності та забезпеченні ефективності національної системи електронного правосуддя, а також темпи технологічного та цифрового прогресу змінюють умови та зміст вимог до функціонального навантаження судової системи. Це не лише необхідність для самої системи, але й вимога суспільства, яка вимагає такого прогресу.

Особливого значення рецензоване дисертаційне дослідження Н. М. Ясельської набуває у світлі прийнятої у 2020 році Кабінетом Міністрів Концепції розвитку штучного інтелекту, відповідно до якої принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту у сфері правосуддя визначаються одним із пріоритетних напрямів наукових та технологічних досліджень майбутнього. Згідно з Концепцією, планується, що українська система електронного правосуддя буде розширена за рахунок технологічних досягнень штучного інтелекту. Концепція розвитку штучного інтелекту спрямована на досягнення поставлених завдань до 2030 року.

Отже, враховуючи вищенаведене, не викликають сумніву теоретична та практична необхідність і актуальність обраної Н. М. Ясельською теми дисертаційного дослідження, а також його наукова новизна.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація характеризується системним підходом до предмету дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, які об'єднують сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Структура повністю відповідає цілям і завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути

всі проблеми, визначені автором. Обґрунтованість положень, сформульованих у дисертації, підтверджується критичним аналізом наявних літературних джерел, вітчизняного та міжнародного законодавства, статистичних матеріалів, судової практики та дані звітів показників ефективності систем правосуддя країн Європейського Союзу (звіт Європейської комісії з ефективності правосуддя та EU Justice Scoreboard).

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить комплексний підхід, який передбачає використання системи загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання. За допомогою гносеологічного методу дослідження було визначено поняття, особливості та складові електронного правосуддя (підрозділи 1.1, 1.2). Аналітичний метод дозволив виявити основні проблеми функціонування та використання електронного правосуддя в Україні та країнах ЄС (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3). Формально-логічний метод сприяв дослідженню впровадження та використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у судовій системі України (розділи 2, 3). Порівняльно-правовий метод покладено в основу аналізу досвіду ефективності функціонування систем електронного правосуддя в країнах Європейського Союзу та України (розділ 3). Методи правового моделювання та прогнозування були використані у процесі визначення перспективних напрямів подальшого розвитку електронного правосуддя (в тому числі шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій), а також під час розроблення пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання (підрозділи 2.2, 3.3). Системний метод використовується для послідовного дослідження нормативного та законодавчого регламентування впровадження та використання елементів електронного судочинства (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2). Метод статистичного аналізу було використано під час роботи з офіційними статистичними даними судових органів, міжнародними звітами органів ЄС, а також судовою практикою (розділ 2, 3). Логіко-семантичний метод надав можливість виробити понятійно-категоріальний апарат, що використовувався у дисертаційному дослідженні (розділ 1, підрозділ 2.2). Методи аналізу та синтезу були використані для розроблення пропозицій щодо подальшого нормативного вдосконалення законодавства України з метою нормотворчого врегулювання та забезпечення функціонування української електронної системи правосуддя в умовах надзвичайних ситуацій світового масштабу, а також воєнного стану (підрозділи 3.1, 3.2). Кібернетичний метод, дозволив розглянути можливі шляхи вдосконалення української системи електронного судочинства шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту (підрозділ 2.2).

Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації є достатньо обґрунтованими, з точки зору логіки та методології наукового дослідження. Їхньому отриманню передувала значна робота з аналізу міжнародно-правових актів, договорів та конвенцій, звітів та досліджень міжнародних організацій, законів України, підзаконних

нормативно-правових актів, рішень органів судівського самоврядування та судової адміністрації, що визначають правові засади впровадження та функціонування цифрових технологій в судову систему України. Високий ступінь вірогідності та наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження забезпечено використанням значного обсягу літературних джерел, узагальнених практичних матеріалів й відповідних наукових методів. Це дозволило сформулювати низку важливих наукових положень, пропозицій, висновків та рекомендацій.

Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні комплексного та системного аналізу організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу.

У цілому науковий рівень дисертації дозволяє надати позитивну оцінку роботи, визнати її завершеною та як такою, в якій автору вдалося досягти визначеної мети.

Структура дисертації дозволила авторці повно охопити предмет дисертаційного дослідження. Справляє позитивне враження джерельна база роботи, яка містить 316 найменувань (з яких 134 іноземних джерела), що свідчить про системне і повне опрацювання проблеми і високий рівень наукової підготовки авторки, її наукову зрілість.

У **вступі** здійснюється обґрунтування вибору теми дослідження; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та окреслено практичне значення одержаних результатів; зазначено інформацію щодо апробації результатів дослідження, кількості публікацій дисертантки, у яких відображено основні положення дисертаційного дослідження та структуру роботи.

У **першому розділі** дисертації «Теоретико-правові основи дослідження електронного правосуддя як засобу забезпечення доступу до правосуддя» досліджено понятійно-категорійний апарат, який використовується у наукових дослідженнях та в національному законодавстві, а також у міжнародних правових актах щодо концепції електронного правосуддя, а саме: «електронне правосуддя», «електронне судочинство», «кіберправосуддя», «діджитал-правосуддя», «електронний суд», та запропоновано власне авторське визначення «електронного правосуддя». Проаналізовано, що широке впровадження та розвиток цифрових технологій, породжує необхідність введення в науковий обіг наступних понять: «цифрова компетентність у правосудді» та «цифрова справедливість». Дисертанткою виявлено та розкрито складові гарантії цифрової справедливості.

У **другому розділі** дисертації «Сучасний стан та перспективи розвитку електронного правосуддя в Україні» окреслено чотири ключові історико-правові етапи становлення сучасної системи електронного правосуддя України. Визначено рад переваг та певні

негативні чинники функціонування та розвитку системи ЄСІТС, як української системи електронного правосуддя.

Особливої уваги заслуговує досліджене дисертанткою питання розширення меж інтеграції в систему електронного правосуддя новітніх і більш розвинених автоматизованих рішень, таких як штучний інтелект. На підставі дослідження досвіду країн Європейського Союзу та України у сфері використання штучного інтелекту окреслено дві можливі сфери їх впровадження: підтримка електронних судових систем та потенційна заміна суддів. Автором запропоновано на теоретичному рівні модель української системи електронного судочинства ЄСІТС 2.0, що функціонує на базі діючої Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та містить у собі широке використання технологій штучного інтелекту у якості підтримки роботи системи електронного правосуддя та фактично, здатна замінити помічника судді.

У **третьому розділі** дисертації «Функціонування електронного правосуддя в умовах надзвичайного та воєнного стану: досвід України та країн Європейського Союзу» проведено ґрунтовний аналіз ролі електронного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в Україні в умовах воєнного стану та коронавірусної хвороби, а також розглянуто досвід країн Європейського Союзу при використанні ними цифрових технологій у судочинстві в період пандемії. Узагальнено існуючі та запропоновано авторські пропозиції для доопрацювання, функціонального вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя країн ЄС та України.

Дисертаційне дослідження завершується розгорнутими висновками, у яких здійснено комплексний аналіз наукових праць та чинного міжнародного та національного законодавства, що визначають особливості функціонування та розвитку систем електронного правосуддя країн ЄС та України, в тому числі щодо перспектив використання технологій штучного інтелекту у правосудді, сформульовані авторські пропозиції і рекомендації, спрямовані на оптимізацію суспільних відносин досліджуваної сфери.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Результати дослідження, наукові положення, пропозиції, рекомендації, теоретичні узагальнення та висновки, що в цілому складають основний зміст дисертації, значною мірою зумовлюється актуальністю обраної теми та вдалим напрямом дослідження. Рецензована наукова робота визначається тим, що у результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових концептуальних наукових положень та висновків, що характеризуються науковою новизною. З урахуванням цього, можна стверджувати, що новизна дисертаційного дослідження проявляється як у самому підході до досліджуваних питань, так і в запропонованому розв'язанні важливих наукових проблем обраної дисертанткою теми дослідження.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. Практична цінність результатів дослідження та їх впровадження полягає у тому, що вони мають як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – для подальшого опрацювання вирішення проблемних питань функціонування проблемних питань електронного правосуддя, а також для розробки рекомендацій щодо майбутніх напрямів та шляхів удосконалення електронної судової системи України шляхом впровадження технологій штучного інтелекту; правотворчості – під час вдосконалення законодавчого та нормативного регулювання, яке регулює чітко та послідовне регламентування використання цифрових технологій в судовій системі України; правозастосовній діяльності – для удосконалення практики забезпечення доступу до правосуддя шляхом повноцінного використання всіх елементів системи електронного правосуддя, в тому числі підсистем Електронний кабінет, Електронний суд, підсистеми ВКЗ, що дозволить здійснювати дистанційний електронний взаємозв'язок із судом; навчальному процесі – під час підготовки навчальних підручників і посібників, курсів лекцій, навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Електронне судочинство», «Інформаційне право», «Судоустрій України», «Судове право».

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 7 опублікованих наукових працях, з яких 4 статті, опубліковані у фахових наукових виданнях, 3 тези доповідей на вітчизняних та міжнародних науково-практичних конференціях. Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертаційного дослідження.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями, які виставлені автором для публічного захисту. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У роботі відсутнє привласнення чужих ідей і результатів без відповідного оформлення належного цитування, внаслідок чого у дисертаційному дослідженні Ясельської Наталії Михайлівни на тему: «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу» відсутні порушення академічної доброчесності.

Питання для дискусійного обговорення та недоліки дисертаційної роботи щодо її змісту та оформлення:

1. У підрозділі 1.2 «Цифрова справедливість як гарантія доступу до правосуддя в епоху новітніх технологій» дисертанткою акцентовано увагу на необхідності оволодіння

певним набором навичок та знань, які надають можливість користуватись новітніми цифровими технологіями у системах електронного правосуддя – «цифрова компетентність у правосудді». Проте, як відомо, будь-яке явище повинне мати свої розумні межі. Тож, автору доречно було б акцентувати увагу на зарубіжній практиці вирішення питання окреслення обсягу та рівня досягнення необхідної цифрової компетентності у правосудді.

2. Досліджуючи проблематику інтеграції новітніх цифрових технологій в систему електронного правосуддя авторка серед першочергових чинників гальмування такого розвитку окреслює проблему одночасного використання «старих підходів» та нових технологічних рішень (с. 137–138). Дисертантці бажано було б додатково зосередитися на тому, що саме він розуміє під вказаним чинником, а також запропонувати шляхи подолання цієї проблеми.

3. У підрозділі 2.2 «Перспективи вдосконалення української системи електронного судочинства шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту» авторка проводить аналіз основних міжнародних нормативних документів, що регулюють процедуру та принципи розроблення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту (зокрема Етична хартія з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі, Керівництво по штучному інтелекту та захисту даних, Біла книги з штучного інтелекту). Однак, проєкт Європейського парламенту, що окреслюють як майбутній «Закон про штучний інтелект» розглядається дисертанткою лише фрагментарно.

4. Серед піднятих авторкою у дисертаційному дослідженні дискусійних питань є обговорення повноцінної заміни штучним інтелектом людей-суддів. При цьому, Н. М. Ясельська окреслює наявність двох протилежних наукових концепцій з цього питання: прибічників використання технологій штучного інтелекту як заміна судді у майбутньому (Фелікс Відерот, с. 115) та супротивників даної концепції (Цзичунь Сюй, с. 116). Водночас, цікаво було б дізнатися думку дисертантки щодо вказаних наукових концепцій.

5. В межах підрозділу 3.3, аналізуючи європейський досвід функціонування систем електронного правосуддя, зокрема досвід Польщі, Литви, Естонії, Австрії та Італії (с. 173–199), дисертанткою описано доволі прогресивні здобутки цих країн, які, на нашу думку, варто було б врахувати авторці при виокремленні та формуванні пропозицій подальшого вдосконалення української системи електронного судочинства.

Водночас, викладені зауваження переважно мають дискусійний характер і суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертації. Вони викликані інтересом до цього дослідження, новизною та актуальністю окреслених у дисертації питань, і свідчать про творчий характер роботи та спроби вирішення теоретично складних і практично важливих проблем, що мають суттєве значення для науково-дослідної діяльності.

